

5. Дзендзелівський Й. О. Арго волинських лірників / Й. О. Дзендзелівський // Українське і слов'янське мовознавство : Зб. праць. – Львів, 1996. – С. 310–349
6. Жирмунский В. М. Проблемы социальной диалектологии / В. М. Жирмунский // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – М. : 1964. – Т. 23. – Вып. 2. – С. 99 – 112.
7. Ставицька Л. Український жаргон. Словник / Леся Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 496 с.
8. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / [За заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1973. – 438 с.
9. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 173–203.
10. Толковый словарь русского языка: В 4 т. / [под ред. Д. Н. Ушакова]. Репринтное издание. – М., 1935 – 2000.
11. Швейцер А. Д. Введение в социолингвистику / А. Д. Швейцер, Л. Б. Никольский. – М. : Просвещение, 1978. – 452 с.

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2013 року

УДК 81'23

Магдалина Лиля

(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

РОЛЬ КОНТЕКСТУ В СЕМАНТИЗАЦІЇ СЛОВА Й РОЗУМІННІ ТЕКСТУ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

У статті розглянуто роль контексту в семантизації слова й розумінні тексту висловлювання. Звертається увага на те, що розуміння тексту висловлювання залежить від ступеня оволодіння значенням слів і словосполучень та характеру оволодіння мовленням як живим процесом особистості.

Ключові слова: *слово, контекст, значення, смисл, розуміння, висловлювання, сприйняття мовлення, мовленнєва діяльність.*

В статье рассмотрена роль контекста в семантизации слова и понимании текста высказывания. Обращается внимание на то, что понимание текста высказывания зависит от степени овладения значениям слов и словосочетаний, а также характера овладения речью как живым процессом личности.

Ключевые слова: слово, контекст, значение, смысл, понимание, высказывание, восприятие речи, речевая деятельность.

The role of context in word semantization and text of utterance understanding is considered in this article. Special attention is paid to the fact that understanding of the text of an utterance depends on the level of mastering by words and word-combinations and character of speech mastering as a vital process of personality.

Key words: word, context, meaning, essence, understanding, utterance, speech perception, vocal activity.

Текст, як і висловлювання розглядаються дослідниками як психолінгвістичні категорії, як одиниці мовлення, а не мови з притаманними ознаками цілісності, яка визначається переважно через її функціональне використання реципієнтом і виникає у взаємодії мовця й слухача в процесі спілкування. Звертаючись до різних аспектів формування, продукування і сприйняття мовлення, дослідники приділяють особливу увагу проблемам смислу мовленнєвого повідомлення. Розуміння значень окремих елементів висловлювання (слів, виразів) має допоміжний характер і являє собою лише початковий етап складного психологічного процесу (значення – смисл – мотив повідомлення). Від правильної семантизації слова, яка можлива тільки в умовах достатнього контексту, залежить правильність сприйняття інформації, яка пропонується.

Мета статті полягає в обґрунтуванні ролі контексту в розумінні тексту висловлювання як реалізації в потоці мовлення деякої заданої абстрактної системи одиниць мови.

Ще О. Потебня вважав, що мовлення людини будується не лише із речень, але й одиниць більших, ніж речення, які мають назву в лінгвістичній літературі складне синтаксичне ціле, надфразова єдність тощо. Семантична і комунікативна функції мовлення тісно пов'язані між собою. Однак семантична функція довгий час розглядалася в основному в сигніфікативному і

номінативному планах, які експліцитно представлені у висловлюваннях. Із середини ХХ століття дослідницький інтерес змістився до підтексту висловлювання, який утворюється усіма елементами мовленнєтворення і ситуації його породження. Як один із аспектів психолінгвістичного аналізу мовлення її особистісно смислова сторона розгорнуто представлена в теорії мовленнєвої діяльності О. Леонтьєва та ін.

В. Виноградов, вивчаючи семантичну варіативність слова, розмежував лексичне значення слова, його морфологічні, і синтаксичні значимості й представив слово як систему взаємопов'язаних і взаємообумовлених варіантів, які реалізуються в строго визначених, оправданих структурою мови контекстах вживання.

Смислове сприйняття мовленнєвого повідомлення та його розуміння було предметом дослідження Л. Божович, Л. Виготського, Т. Дридзе, Н. Жинкіна, О. Залевської, В. Звегінцева, І. Зимньої, В. Конецької, О. Копиленко, Г. Костюка, Д. Павлової, Р. Павільоніса, О. Потебні, С. Рубінштейна, І. Синиці, Т. Ушакової, Н. Уфимцевої, та ін. Проблема контексту висвітлювалася в працях Г. Колшанського, З. Хованської та ін.

Розуміння завжди являє собою процес пізнання нового, невідомого за допомогою вже відомого. Для того, щоб зрозуміти якусь нову ситуацію необхідно пізнати істотне в ній, розкрити зв'язки і відношення між об'єктами. Засобом розуміння різноманітних конкретних об'єктів є слово. Слово в мовленні виступає в різних формах і з різним значенням. Як зазначають дослідники, значення слів є певним набором образів, відчуттів і звуків, які викликають у нашій свідомості певні переживання.

Межа між значенням і смислом у слові, на думку Д. Леонтьєва, є відносною і рухомою. «Психологічний смислоутворюючий контекст, який визначає осмислення будь-якого об'єкта, задається не лише індивідуальним досвідом суб'єкта, але і його приналежністю до різних соціальних груп ... Строго кажучи, межу між значенням і смислом взагалі провести важко. Групові або рольові смисли виявляються значеннями, оскільки вони є елементами групової свідомості і однозначно декодуються всіма членами даної групи [13, с. 81]».

Значний інтерес до феномену «значення» обумовлений особливим його статусом в системі мови і мовлення. Результати експериментальних досліджень структури психологічно реального значення свідчать про те, що у свідомості індивіда воно представлено певним набором семантичних компонентів – поняття, предметного змісту, емоції/оцінки, асоціації тощо, які відображають у сукупності структуру концепта. Значення і концепт – продукти діяльності різних видів свідомості. І. Стернін та М. Розенфельд [1, с. 148] вказують на існування відмінностей між когнітивною і мовною свідомістю людини, а звідси, таке розмежування дозволяє протиставити концепти і значення як ментальні одиниці, які вичленовуються відповідно в когнітивній і мовній свідомості людини і утворюють сам зміст цих видів свідомості. Концепт – продукт когнітивної свідомості людини, а значення – мовної. Особливість семантики мовних одиниць у тому, що семантика не просто відображає дійсність, як концепт; семантика – це загальновідома і комунікативно релевантна частина концепта, виступає у виді сторони мовного знака в акті комунікації.

Успішність акта комунікації визначається не лише рівнем комунікативної компетенції реципієнта, його можливостями правильного встановлення смислів. Вибір адекватного значення елемента висловлювання також залежить від умов, які створює джерело повідомлення, тобто від наявного контексту, його ефективності для однозначного встановлення реципієнтом необхідного значення слова з усіх можливих у ментальному лексиконі альтернатив.

Проблема контексту відіграє важливу роль у сприйнятті і породженні мовлення. На думку М. Бахтіна, смисл слова породжується контекстом, який залежить від екстралінгвістичних факторів, до яких прийнято відносити розгляд контексту як факту психіки людини, розгляд контексту в залежності від мовного, енциклопедичного, прагматичного наповнення та фонових знань які впливають на формування смислового рівня свідомості, розгляд індивідуальної свідомості та підсвідомості особистості, яка думає, говорить та діє [2, с. 33].

Процес мовлення припускає сприймання його іншими людьми і його розуміння. Поза цим немає процесу мовлення. Навіть у внутрішньому мовленні зверненість до співрозмовника відіграє істотну роль. У світлі даних досліджень науковців сприймання мовлення уявляється як складний процес аналізу й синтезу матеріальних мовних засобів, тобто різноманітних структурно оформлених сполучень мовних звуків та їх ознак. У цьому аналізі й синтезі особливо важливу роль відіграє те, що слова мають предметне значення. Відмінність у предметних значеннях слів дає можливість помітити тонкі відтінки глухості й дзвінкості звуків мови.

Мовленнєва діяльність у всіх її видах реалізується засобом складного мовленнєвого механізму. У якості одного із основних механізмів мовленнєвої діяльності виступає осмислення, яке з наукової позиції І. Зимньої, являється процесом установаження (в продукції) або створення (в рецепції) смислових зв'язків у висловлюванні. Це можуть бути зв'язки і в середині речення, і між реченнями, зв'язки цілого і частини, домінування і другорядності тощо. Засобом осмислення здійснюється смислова організація повідомлення: і того, що продукується, і того, що сприймається від найбільш загального смислу до понятійних зв'язків. У рецепції реалізується зворотній напрямок. Внутрішнім механізмом такої організації є перекодування за рахунок об'єднання, групування, членування виділення головного, встановлення еквівалентних заміन тощо [12, с. 83].

Однак значення окремо взятого слова ще недостатнє для того, щоб здійснити аналіз і синтез звуків мови. Необхідно уловити точне значення слова у складі висловлюваної думки, вираженої в реченні, тобто граматично оформлених словах (Н. Жинкін, С. Рубінштейн та ін..) Здобуті дані показують нерозривний зв'язок сприймання і розуміння мовлення. Розуміння неможливе без сприймання матеріальної оболонки мовлення, його звукових засобів. З іншого боку, в основі аналізу і синтезу сприймання мовлення лежить розуміння значень слів і речень. Якщо думка незрозуміла, сприймання мовлення виявляється нерозчленованим, нечітким.

Проте було б помилково розуміти нерозривність зв'язку сприймання і розуміння так, що мовні властивості мовлення ми сприймаємо, а його смисловий зміст розуміємо. Річ у тім, що перетворення звукових комплексів мовлення в нервово психічний процес відбувається разом з тим і в плані їх розуміння, тобто невідривно від предметного значення (Н. Жинкін, В. Артьомов).

Розуміння усного мовлення припускає з боку реципієнта внутрішнє промовляння, внутрішню побудову, формулювання у звуковій формі думки, що сприймається в мовленні мовця. У ряді наукових праць доведено, що розуміння мовлення припускає специфічне ставлення реципієнта до мовлення, яке сприймається, а також до ситуації, у якій відбувається мовне спілкування, тобто всі ті особисті моменти, що мають значення і в мовленні мовця.

Велике значення мають ясність, точність передачі думки, правильність її граматичної побудови, лексичні та інші засоби, тобто вся та сторона мовлення, яку характеризують як його зрозумілість і виразність. Для того, щоб описати семантичні процеси, внаслідок яких виникає висловлювання, слід розкрити природу семантичної структури мовної одиниці. Для передачі значення висловлювання необхідне володіння семантикою мовної одиниці, що складає загальну умовність для мовців. У практиці спілкування основу передачі інформації складає однозначність. Проте в багатьох випадках мовні одиниці бувають неоднозначними, значення яких розкривається за допомогою контексту.

Метод порівняння двох мовних систем є основною умовою правильного здійснення принципу свідомості. У навчанні лексичного матеріалу вивчення ізольованого слова слід поєднувати з вивченням цього слова в контексті. А при перекладі складних слів звертається увага на те, що не завжди переклад складного слова є сумою перекладу його складових частин. Тому доречним буде розвивати в студентів уміння знаходити в обох мовах відповідні еквіваленти для вираження певних понять, з'ясувати відмінність в оформленні цих понять у рідній та іноземній мовах. У процесі роботи над лексикою доцільно наголошувати, що для вираження однієї і тієї ж думки кількість

слів і їх взаємозв'язок в рідній та іноземній мовах дуже часто відрізнятимуться. Великої уваги потребує підбір того чи іншого синоніма або антоніма, оскільки для цього необхідні знання відтінків значення кожного слова, яке ми збираємося використати в мовленні.

Знання психолінгвістичної природи тексту в педагогічній діяльності викладача іноземної мови допоможе в навчанні мовленнєвій діяльності студентів, адже в психолінгвістичному плані текст співвіднесений саме з категорією мовленнєвої діяльності, а правильність побудови вербального тексту, який може бути усним і письмовим, пов'язана з відповідною вимогою текстуальності – зовнішньої зв'язності й внутрішньої осмисленості, можливістю своєчасного сприйняття, здійснення необхідних умов комунікації.

Опанування значенням слів та їх словесного контексту поза стилістичними і виразовими прийомами мовлення дає змогу зрозуміти лише предметний, фактичний зміст висловлюваного. При опануванні стилістичних, інтонаційних компонентів стає доступним мотиваційно-афективне, особисте ставлення до сказаного чи написаного, тобто смисловий план мовлення. Сприймання й розуміння висловлювання вимагає від реципієнта вміння зрозуміти зміст саме так, як розуміє його мовець, тобто зрозуміти не тільки слова і речення в їх основному предметному змісті, а й увесь контекст викладеного, а також той підтекст, який виражений у побудові тексту, особливостях використання граматичних, стилістичних, лексичних та інших засобів мови.

Отже, контекст відіграє важливу роль в семантизації слова, сприйнятті й розумінні тексту висловлювання і являється необхідною умовою комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стернин И. А. Слово и образ. Монография / Под. ред. И. А. Стернина. – Воронеж : Истоки, 2008. – 243 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.

3. Дридзе Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. Проблемы семиосоциопсихологии / Т. М. Дридзе. – М. : Наука, 1984. – 268 с.
4. Жинкин Н. И. Язык – речь – творчество: Исследование по семиотике, психолингвистике, поэтике : Избр. труды / Жинкин Н. И. – М. : Либринт, 1998. 366 с.
5. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин. – М. : Наука, 1982. – 159 с.
6. Артемов В. А. Психология речи / В. А. Артемов // Ученые записки. МГПИИЯ. – М., 1953. – Т. 6. – 175–220.
7. Выготский Л. С. Мышление и речь. / Л. С. Выготский // Хрестоматия по общей психологии : Психология мышления. – М. : Наука, 1981. – С. 157–175.
8. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 198. – 130 с.
9. Психолингвистическая и лингвистическая природа текста и особенности его восприятия / Под ред. Ю. А. Жлуктенко, А. А. Леонтьева. – К. : Вища школа, 1979. – 248 с.
10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2000. – 720 с.
11. Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования / С. Л. Рубинштейн. – М. : Институт психологии РАН, 1998. – 232 с.
12. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И. А. Зимняя. – М. : Просвещение, 1991. – 222 с.
13. Леонтьев Д. А. Значение и личностный смысл: две стороны одной медали / Д. А. Леонтьев // Психологический журнал, 1996. – Т. 17. – № 5. – С. 79–89.

Стаття надійшла до редакції 5 лютого 2013 року